

tojai, mokslininkai, aktoriai?.. Galvodama apie save kaip skaitytoją suprantu, kad neturėsiu skaitymo tikslo, jei prieš tai nesirengsiu. Ar aš išties pritaikysiu ankstesnes tos srities žinias, ar prieš skaitydama paprognozuosiu? Skaitydama aš susieju tekstą su ankstesnėmis savo žiniomis ir patirtimi; pradėjusi skaityti, numatau kryptį, kuria eina autorius. Kartu su studentais apklausėme šimtus skaitytojų bibliotekose ir knygynuose. Supratome, jog tik nedaugelis laikosi skaitymo taisyklių, kurių mokomi pedagogai, kad vėliau išmokytų savo mokinius. Toks skaitymo procesas laikomas gerąja patirtimi ir dėstomas daugelyje universitetų.

Svarbu, kad mes, mokytojai, kritiškai mąstytume kasdieniame savo darbe, kad tikrintume įprastas tiesas ir atliktume tyrimus. L. Stenhouse'as rašė: „Būtent mokytojai, supratę mokyklos pasaulį, galiausiai jį pakeis“. Aš pridurčiau, kad toks supratimas prasideda nuo refleksijos.

Pamokos planavimas

Šioje knygoje daugiausia dėmesio skiriama mokytojo ir mokinio sąveikai pamokoje, t. y. mokymo procesui. Kaip rašoma N. L. Gage'o ir D. C. Berlinerio „Pedagoginėje psichologijoje“, „mokančio per pamokas mokytojo darbą galima suskirstyti į du etapus: planavimą ir sąveiką. Sąveikos etape mokytojas tiesiogiai, akis į akį, susiduria su mokiniais, jie vieni kitus veikia – duoda ir ima žinias. Tai socialinė sąveika: du ar daugiau žmonių vienas kitą stimuliuoja ir vienas į kitą reaguoja, atsiliepia. (...) Planavimo etape mokytojas dirba vienas (arba su kitais mokytojais, jei mokoma keliese), jis ruošiasi mokymui. Jis apsvarsto mokymo tikslus, pagalvoja apie savo mokinius. Jis suskirsto dėstomąją medžiagą ir sudaro dėstymo grafiką. (...) Planuojama prieš ir po sąveikos etapo“ (Gage, Berliner: 1994, 404).

Pamokos planavimą mokytojai laiko pačiu svarbiausiu rengimosi pamokai ir paties ugdymo proceso dalyku. Pamokos plano svarbą sunku būtų deramai įvertinti. Nuosekliai rengiami pamokų planai ne tik padeda sėkmingai realizuoti tikslus. Tai ir savotiški pedagoginio proceso liudytojai, vertinga priemonė, leidžianti patikrinti savo mokymo ir mokinių mokymosi turinį, nuostatas bei metodus, ateities darbų šaltinis.

Pamokos planavimas – labai daug mokytojų laiko užimantis, bet visų suprantamas kaip būtinas darbas. Vargu ar pavyktų sukurstyti mokytojų diskusiją, ar verta pamokas planuoti. Ir Lietuvos, ir Vakarų pedagoginėje literatūroje šiuo klausimu laikomasi vienos nuomonės. Bet sutariama ir dėl to, kad mokytojams tam trūksta laiko. Pamažu tolstama nuo aukštojoje mokykloje išmokto pamokos planavimo, rengiami kaskart vis trumpesni planai, kol netrukus laiko ir jėgų telieka vien apgalvoti pamokos temą.

Lietuvių kalba jau yra nemažai literatūros, kurioje mokytojas gali rasti paramos ar bent užuominų, kaip šį keblumą įveikti. Kritinio mąstymo projekto autoriai siūlo savą pamokos planavimo modelį. Kaip ir N. L. Gage'as, D. C. Berlineris (1994), R. I. Arendsas, M. Leaskas, P. D. Eggenas, D. P. Kauchakas (Eggen,

Kauchak: 1994) ir daugybė kitų autorių, projekto kūrėjai pamokos planavimą taip pat laiko dvietačiu, susidedančiu iš planavimo ir sąveikos, t. y. ugdymo proceso jau pamokos metu.

Vienas iš pageidaujamy pamokos planavimo rezultatų – konkrečios pamokos planas. Kaip jis turėtų atrodyti, ko gera, būtų sunku susitarti. Iš tiesų didaktinėje literatūroje rastume įvairiausių modelių. Klasikinė didaktika, kurios mokėsi nemažai dabartinių mokytojų, nurodo, jog plane turi atspindėti pamokos tema, svarbiausios darbo formos, tikslai, užduotys, turi būti išvardytos numatomos vaizdinės priemonės, pažymėta su tema susijusi dalykinė ir metodinė literatūra. Ši tradicija atėjo iš laikų, kai informacijos srautas nebuvo toks milžiniškas ir buvo tikima, jog mokiniui verta ją įsiminti, kai labiau buvo pabrėžiamas dalyko mokėjimas (mokymo centras – dalykas). Šiuolaikinė didaktika mokymo proceso centru laiko mokinį. Taigi akcentai pasikeitę. Pamokos planavimo prielaidos tokios: *numatyti tikslus, išsiaiškinti mokinių savybes, nustatyti, kokia išmokimo ir motyvacijos esmė, kaip remiamasi žinojimu (mokėjimu), pasirinkti mokymo metodus, nusistatyti pagrįstus vertinimo tikslus, kriterijus ir tvarką.*

Kritinio mąstymo ugdymo projekto autoriai siūlo kiek kitokį pamokos plano modelį, nes tokį jį lemia bendra projekto idėja.

Vakarų didaktai jau senokai orientuojasi į *informacinės visuomenės* narių – ugdytojo ir ugdytinio – sąveiką. Tokioje visuomenėje ugdytojo veikla iš esmės lemia informacijos problemos sprendimą.

Mokytojas, pasirinkęs kritinio mąstymo ugdymo kryptį, planuodamas pamoką, greta specifinių mokomojo dalyko klausimų turėtų kelti sau ir tokias užduotis:

- Kaip mokysiu moksleivius suvokti kiekvieną nagrinėsimą klausimą?
- Kaip mokysiu formuluoti atsakymą klasei suprantamu būdu?
- Kaip mokysiu atpažinti tai, kas tekste, ištraukoje ar pastraipoje yra svarbiausia?
- Kokių naujų terminų šioje mano dalyko pamokoje moksleiviai išmoks?
- Kaip mokysiu moksleivius žodžiu ir raštu savaip formuluoti bei apibendrinti nagrinėjamas idėjas ir problemas?
- Kaip šioje pamokoje mokysiu naudotis anksčiau išmoktais dalykais ir idėjomis, kurias iš jų iškelsiu kaip svarbiausias?
- Kokius metodus ir kaip taikysiu skatindamas moksleivius bendradarbiauti?
- Kaip patikrinsiu, ar moksleiviai viską suprato ir kaip vertina savo mokėjimą?
- Kaip moksleiviai galės gyvenime naudotis šioje pamokoje išmoktais dalykais?

Taigi svarbiausia, kaip mano pamokoje moksleiviai galės atskleisti arba tobulinti savo skaitymo, rašymo ar kitus įgūdžius ir gebėjimus, kaip bus garantuotas jų funkcinis raštingumas. Planuojant pamoką nedera pamiršti ir ugdymo metodų, darbo atmosferos, pasirūpinti tinkamomis priemonėmis.

KMUSR projekto autoriai siūlo savą pamokos planavimo schemą.

Pirmas etapas: kas apgalvotina prieš pamoką

Motyvacija

Gairės

Kuo ši pamoka vertinga?
Kaip ji siejasi su tuo, ko jau mokiau,
ir su tuo, ko dar mokysiu?
Kaip pamokoje bus ugdomas kritinis
mąstymas?

Mokytojo pastabos

Tikslai

Gairės

Kokios dalykinės žinios ir sąvokos bus
nagrinėjamos ar perteikiamos pamokoje?
Kaip mokiniai tomis žiniomis pasinaudos?

Mokytojo pastabos

Būtinios sąlygos

Gairės

Ką mokiniai jau turi žinoti ir gebėti,
kad sėkmingai šioje pamokoje mokytųsi?

Mokytojo pastabos

Įvertinimas

Gairės

Kaip bus sužinota, ar mokiniai išmoko?

Mokytojo pastabos

Priemonės ir laiko paskirstymas

Gairės

Kaip pamokoje bus paskirstytos priemonės
ir laikas?

Mokytojo pastabos

Antras etapas: pamoka

Žadinimas

Gairės

Kaip mokiniai bus skatinami kelti
klausimus, nusistatyti mokymosi tikslus ir
pasitikrinti ankstesnius mokėjimus?

Mokytojo pastabos

Prasmės suvokimas

Gairės

Kaip mokiniai nagrinės turinį?
Kaip pasitiks, ar jį suprato?

Mokytojo pastabos

Apmąstymas

Gairės

Kaip mokiniai pasinaudos pamoka?
Kaip jie orientuojami apsvarstyti naują
informaciją, atsakyti į neaiškius klausimus?

Mokytojo pastabos

Pabaiga

Gairės

Kokių galutinių tikslų tikimasi ir kokios išvados gali būti padarytos pamokos pabaigoje?
Kiek sprendimų pageidautina priimti?

Mokytojo pastabos

Trečias etapas: po pamokos

Gairės

Į kokį tolesnį mokymąsi turėtų kreipti ši pamoka?
Ką mokiniai turėtų daryti šiai pamokai baigusis?

Mokytojo pastabos

Taigi pamokos planavimas suprantamas kaip natūralus mąstymo procesas. Mokytojas mąsto ir rengiasi prieš pamoką – ko, kodėl ir kaip mokys. Pamokos metu taikomos apgalvotos mokymo strategijos ir metodai, kurie, mokytojo nuomone, geriausiai padės siekti išsikeltų tikslų ir užsibrėžtų uždavinių. Pamokos pabaiga suvokiama kaip taškas tarp nueito ir tolyn vedančio kelio. Reflektuojantis mokytojas padarys išvadas, įvertins ir suplanuos tolesnį savo bei mokinių darbą. Skaitytojas galbūt pamanytų, kad pateikta lentelė yra privaloma ir neatskiriama kritinio mąstymo ugdymo pamokos dalis, o mokytojai kaskart turi ją pildyti ir niekuomet nenukrypti į šalį. Tačiau yra ne visai taip. Galimi įvairūs variantai. Viskas priklauso nuo mokytojo asmenybės, pamokos tikslų ir uždavinių, mokinių pasirengimo ir kitų aplinkybių. Pradedančiam mokytojui galbūt pravertų numatyti gaires ir jas pasižymėti raštu, kaip projekto autorių pateiktoje lentelėje. Kiti galbūt labai nuosekliai pergalvos visą grandinę ir pasižymės tik svarbiausius dalykus. Dar kiti apsiribos tik vienu kuriuo nors iš pamokos etapų, nes būtent taip, jų manymu, bus geriausiai atskleista pamokos tema ir pasiektas užsibrėžtas tikslas. Pamokoje siekiama įvairių tikslų ir į juos einama įvairiais keliais, nagrinėjant net ir įprasčiausias temas. Todėl pamoka planuojama ne kaip faktų, įvykių, užduočių rinkinys, bet kaip mąstymo procesas, keliant klausimus „kodėl?“, „kaip?“, „ar tikrai?“, „o kas, jeigu?“, „kas toliau?“ Pagaliau kiekvienas mokytojas gali prisiminti, kaip ne kartą puikiai suplanuota pamoka keitėsi tiesiog klasėje.

Kritinio mąstymo ugdymo seminarų dalyviai labiausiai abejojo, ar įmanoma turint didelį pamokų krūvį, esant labai užsiėmusiems naudotis šia schema kasdieniame darbe. Taip, tai nėra lengva ar paprasta. Juk viena iš svarbiausių sąlygų ugdant kritinį mąstymą – laikas. Tačiau pabandyti verta, ir ne vieną kartą, kad įsitikintum, jog tai, nors ir sunku, įmanoma. Įdėtas triūsas, sugaištas laikas vėliau atsipirks patirtu pasitenkinimu, pasitikėjimu ir puikiais mokinių rezultatais.

Pateiksime vieną pamokos planavimo fragmentą. Seminaro metu mokytojams buvo pateiktas tekstas „Nepakeičiamas tigras“. Dirbdami grupėmis mokytojai turėjo, remdamiesi planavimo schema, pasirinkti dalyką (pageidautina mūsų mokyklose dar nedėstomą), numatyti pamokos temą, situaciją ir pasirengti pamokai. Ši užduotis parodė ypatingą visų be išimties pedagogų išradingumą.

Nepakeičiamas tigras

Senas, bet dar stiprus tigras, bandos galva, susiruošė medžioklėn. Sušaukęs aplink save kitus tigrus, kalbėjo: „Trauksime miškan grobio, nes čia pat žiema. Jūs, jaunieji bičiuliai, turėsite eiti drauge su manimi. Galbūt ko nors išmoksitė?“ Jaunėliai didžiai apsidžiaugė, nes lig tol senajam tigrui jų ugdytas, atrodo, visai nerūpėjo. Dažniausiai medžioklėje jie atsilikdavo toli nuo vado ir tiek teveikdavo, kad plūkėsi su pačiais mažaisiais ar atlikdavo kokias kitas menkas užduotis.

Pirmąją žygio dieną senasis pastebėjo kaimenę dramblių. „Štai tau, Bernardai, proga, – tarė jis vienam iš jauniklių. – Tai tavo išbandymas.“ Bet Bernardas neturėjo apie medžioklę menkausio supratimo. Riaumodamas puolė prie dramblių, o tie oriai išsivaikščiojo į visas puses. „Hm... Regis, turėsiu pats sutvarkyti šį reikalą“, – filosofiškai apibendrinavo vadovas. Kiek vėliau kaip tik taip ir atsitiko.

Kitą dieną tigras prie vandens aptiko kaimenę buivolų. „Dabar tavo eilė, Jeronimai“, – tarė senasis. Jeronimas, gėdydamasis apsijuokti kvailais klausimais ir trokšdamas pasirodyti kuo solidžiau, pašiaušė keterą ir nusėlino prie gurkšnojantių raguočių. Jis šoko stačiai ant paties didžiausio, bet tas tškė Jeronimą žemėn taip vikriai ir smagiai, kad vargšelis džiaugėsi sveiką kailį išnešęs. Paniekintas ir susigėdęs jis parsliūkino prie saviškių. „Ne, ne, nel Ne! – niršo senolis. – Kas čia darosi? Kada išvysiu tai, ko iš jūsų tikiuosi?“ „Betgi, pone, jūs mūsų niekada medžioklės nemokėte!“ – išdrįso vienas iš jaunųjų. „Likitės čia! – suriaumojo tas. – Apsidirbsiu vienas.“

Kaip tarė, taip padarė. „Matau, – kalbėjo senasis, kai jaunoji karta jį apspito tirtėdama iš susižavėjimo, – kad dar nė vienas nesate pasirengęs užimti mano vietos. – Jis atsiduso: – Kad ir kaip būtų nemalonu tai sakyti, atrodo, esu nepakeičiamas.“

Laikas bėgo, bet mažai kas tepasikeitė. Senasis kartais leisdavo pamedžioti jaunikliams ir, progai pasitaikius, nudobti kokią žvėrpalaikį. Tik, niekieno nemokyti, jie nesugebėdavo tinkamai su užduotimi susidoroti. O senasis vis vien nesusivokė pamokyti jų kokių gudrybių! Buvo pamiršęs, kad pats medžioklės meno išmoko iš seno tigro.

Sykį, jau sulaukęs žilos senatvės, sutiko išmintingąjį liūtą, nerūpestingos savo jaunystės bičiulį. Neilgai trukus, tigras kalbą pakreipė prie savo skaudamos temos – kad jaunajai kartai trūksta iniciatyvos. „Nepatikėsi, – tarė prislėgtas, – man jau baigia išbyrėti dantys, o daugiau nėra kam primedžioti atsargų. Atrodo, aplink nėra nė vieno tigro, kuris man prilygtų.“ – „Koks nelemtas dalykas, – atsiliepė rudakartis. – Pats tai aš galiu pasidžiaugti, kad mano liūtukai geri mokiniai. Kai kurie iš jų labai neblogai tvarkosi su pareigomis. Tiesą sakant, – toliau kalbėjo jis, – ketinu kitais metais visiškai išeiti poilsio. Tegul darbuojasi jaunieji.“ – „Pavydžiu tau, – atsiliepė tigras. – Nesisieločiau taip ir eičiau kaip ir tu pailsėti, jeigu matyčiau, kad bent kuris turi nors kiek gabumų vadovauti bandai, – ir kinkuodamas galvą atsiduso: – Kad tu įsivaizduotum, kokia našta būti nepakeičiamam!“

Ketrios mokytojų grupės pasirinko įvairius dėstomuosius dalykus ir savaip pasirengė pamokai. Šis pavyzdys iliustruoja pirmąjį – pasirengimo pamokai – etapą. Tiesa, dėl laiko stokos liko neaptarta ir neužpildyta paskutinė skiltis („Priešmonės ir laiko paskirstymas“).

Grupė	Dalykas	Tema	Motyvacija	Tikslas	Sąlygos	Įvertinimas
1.	Rengimas šeimai, 7 klasė	Tėvo vaidmuo šeimoje	Patirties perdavimo svarbos apmąstymas	Mokyti suprasti patirties svarbą, suvokti savo vietą visuomenėje	Turėti šeimos modelio sampratą	Teiginio pagrindimas, paneigimas arba diskusija
2.	Psichologija, 8 klasė	Mes ir jie (vyresniųjų ir jaunesniųjų santykiai)	(Ši grupė motyvacijos nenurodė)	Pagrįsti „bendravimo“ ir „bendradarbiavimo“ sąvokas	a) elgesio normos, b) skaitymo ir elgesio įgūdžiai	Mokinių santykių stebėjimas
3.	Socializacija, 7 klasė	Kuo aš esu svarbus?	Kritinis savęs vertinimas ir pažinimas kaitoje, įvairių situacijų vertinimas, galimybė pačiam pažinti, spręsti, suvokti	Suvokti, kada vyksta kaita, virsmas	Savęs pažinimas	Įvairių situacijų vertinimas
4.	Šeimos psichologija, 10 klasė	Ar verta būti nepakeičiamam?	Tėvų ir vaikų bendravimas, rengimas gyvenimui	Aptarti darbo, gero pavyzdžio svarbą. Kada tėvai laimingi?	Konstitucija	Trumpas epizodinis rašinys

Vienos mokyklos pedagogų atliktas seminaro užduotis paliekame be didesnių komentarų ar viešų vertinimų. Užduotys buvo atliktos per dvi akademines valandas. Žinoma, kasdien pasirengti vienai pamokai mokytojas šitiek laiko skirti negalės. Bet reikia turėti omenyje, kad tiek sugaištama pirmą kartą atliekant užduotis. Be to, užduotys dar buvo pasunkintos – reikėjo sugalvoti bendrojo lavinimo mokyklose dar nedėstomą ar retai kur dėstomą dalyką, mokytojai turėjo susitarti dėl tariamos klasės, dalyko situacijos ir pan. Kaip užduotis sunkinantį reikėtų vertinti ir faktą, kad grupės paprastai sudaromos iš įvairių dalykų specialistų.

Tą patį tekstą galima skaityti ir nagrinėti dar kitaip, priklausomai nuo pamokos tikslo ir uždavinių, nuo mokinių amžiaus ir pasirengimo, nuo turimo laiko ir priemonių...

Minėti mokytojų grupei buvo keliami tikslai, reikalingi aukštesnio lygio mąstymo. Reikėjo apčiuopti temos savitumą, išradingai ir pagrįstai pasinaudoti tekstu ar jo detale, palyginti ir supriešinti kelias idėjas, suformuluoti ir apginti savo poziciją, pagaliau, įvertinus visas aplinkybes, suplanuoti ir parengti „tikrą“ pamoką. Mokytojai su savo užduotimi susidorojo, o svarbiausia – panoro būti mokiniais savo pačių suplanuotoje pamokoje.

Originalus požiūris į mokymo planavimą, pabrėžiant mokymosi ir mąstymo kaip proceso, o ne kaip rezultato svarbą, sudarė mokytojams sąlygas novatoriškai dirbti.

Vertinimas

Tai tema, apie kurią pedagoginėje literatūroje daug diskutuojama, kuri kiekvienam pažįstama, tiesiog neišvengiama, ir vis dėlto paini.

Kokios asociacijos kyla kalbant apie vertinimą? Pažymiai, egzaminai, vertybės, vaikų skirtybės, programa, mokymosi proceso supratimas, įvairūs dalykai ir nevienodi vertinimo kriterijai, kada ir kaip vertinti, kaip pasinaudoti įvertinimu, ar vertinimas gali būti objektyvus, kiek jis turi būti objektyvus, kaip tarpusavyje susiję mokymo (dar sudėtingiau, jeigu ugdymo) ir vertinimo būdai...

Regis, kaip tik tokia asociacijų lauke ir atsiranda straipsniai aktualiausiai klausimais rašančio „Dialogo“ puslapiuose.

Grupė mokytojų iš Šiaulių nerimsta dėl primityvių vertinimo knygelių, neaiškių, tėvus klaidinančių vertinimo simbolių ir mano, kad, „ugdant pradinuko asmenybę, pati pažangiausia, tinkamiausia yra neformaliojo vertinimo sistema, kai mokytojas individualiai nurodo kiekvieno mokinio mokymosi rezultatus, skatina jį tobulėti, atskleidžia vaiko gebėjimus“ (Dialogas. 1999. Nr. 9).

Kurdami bendravimo ir bendradarbiavimo taisykles, mėginame sutarti, kas mums visiems šioje srityje vertinga, kaip tai apibrėžti, pastebėti savo ir kitų elgesyje, netgi pamatuoti. R. Macaičio „patvirtintoje“ „Istorijos mokytojo ir IX c klasės 1998–1999 m. m. bendradarbiavimo sutartyje“ vertinama mokinių asmeninė atsakomybė už savo veiksmus (Dialogas. 1999. Nr. 20). Tai nuotaikingai iliustruoja šios sutarties pirmo skyriaus penktas punktas:

„Nepasiruošęs pamokai, pats renkuosi būdą, kaip pasielgti:

- a) rizikuoju, kad būsiu nepastebėtas;
- b) prisipažįstu mokytojui, nurodydamas nepasiruošimo priežastį;
- c) „tampu“ ligoniu ir prašausi pas medicinos seselę ar į namus;
- d) sukalbu maldelę: «Ar galima atsakinėti kitą pamoką?»“

Straipsnyje „Ne gabesni už pasaulio vaikus“ aptariami valstybinių matematikos ir istorijos brandos egzaminų rezultatai, sukėlę daug minčių ir dėl testų turinio, ir jų lygio, ir atskirų moksleivių likimo (Dialogas. 1999. Nr. 20).

V. Grigelienė kalba apie tai, kaip išmokyti pačius mokinius vertinti savo žinias, ir pateikia pavyzdžių, prie kurių dar grįšime vėliau (Dialogas. 1999. Nr. 33).